

Teresa Giza

Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach

Wspieranie rozwoju zdolności uczniów w szkołach w Bułgarii – kierunki zmian

Wprowadzenie

Przedmiotem podjętych tu analiz są wybrane działania skierowane na identyfikację oraz rozwijanie zdolności uczniów w szkołach ogólnodostępnych w Bułgarii¹. W szczególności uwaga zostanie zwrócona na zmiany, jakie aktualnie dokonują się pod wpływem nowych regulacji prawnych w zakresie organizacji zajęć pozalekcyjnych i olimpiad przedmiotowych oraz innowacji w przygotowaniu nauczycieli do pracy z uczniami zdolnymi.

Celem postawionym w artykule jest przedstawienie możliwości rozwoju zdolności uczniów z perspektywy pedagogicznej. Międzynarodowe badania porównawcze dowodzą, że w systemach szkolnych różnych krajów wykorzystywane są podobne zbiory metod oraz form pracy i opieki nad uczniami zdolnymi. Różnice wynikają z odmienności kulturowych,

¹ Materiały do artykułu zgromadzono podczas pobytu w University of Shumen Episkop Konstantin Preslavski w Bułgarii w maju 2013 roku, w ramach programu Erasmus Teaching Mobility. Serdecznie dziękuję Pani Docent Pence Kožuharovej za pomoc. Inne aspekty kształcenia zdolnych w tym kraju przedstawiono w artykule: T. Giza: *Praca z uczniem zdolnym w Bułgarii*. W: *Uczeń zdolny i jego edukacja. Koncepcje. Badania. Praktyka*. Red. M. Jabłonowska. Warszawa: Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2013 oraz T. Giza: *Bułgarski system szkolny-aktualne problemy i kierunki zmian*, referat wygłoszony na sympozjum naukowym *Od szkoły tradycyjnej do przyszłej szkoły skoncentrowanej na uczniach*. Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, dn. 10–11.06.2013, Kraków.

dominujących ideologii edukacyjnych, tradycji oświatowych, możliwości finansowania działań oraz kompetencji i motywacji nauczycieli². Procesy opieki, kształcenia i wychowania są zawsze osadzone w warunkach społecznych. Poznanie rozwiązań stosowanych w pracy ze zdolnymi w innych krajach może być źródłem inspiracji dla rozwiązań lokalnych. W obszarze polskiej pedagogiki zdolności warto wskazać na prace z tego zakresu autorstwa Wiesławy Limont (na przykład *Model wzbogaconego kształcenia ucznia zdolnego*. „Ruch Pedagogiczny” 2002, nr 1-2; *Uczeń zdolny. Jak go poznawać i jak z nim pracować?* Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005) oraz Beaty Dyrdy (na przykład *Badanie systemu pracy z uczniem zdolnym. Raport z badania case study w Austrii, Czechach, Finlandii, Niemczech i Wielkiej Brytanii*. Warszawa Wyd. MEN 2011, oraz *Edukacyjne wspieranie rozwoju uczniów zdolnych. Studium społeczno-pedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2012).

W systemie szkolnym Bułgarii funkcjonują szkoły przeznaczone dla uczniów uzdolnionych artystycznie, sportowo³, dla utalentowanych w naukach przyrodniczych, humanistycznych i matematyce. Są to szkoły profilowane, a wśród nich nieliczne szkoły prywatne⁴ oraz szkoły publiczne, które szczycą się mianem elitarnych. Uczęszczają do nich wyselekcjonowani, dobrze umotywowani i dobrze uczący się uczniowie z rodzin o wysokim statusie społecznym⁵. Edukacja stanowi w Bułgarii ważny mechanizm różnicowania społecznego. Status rodzinny ucznia silnie koreluje z jego sytuacją szkolną. Procesy reprodukcji są podtrzymywane przez nierówności w dostępie do kształcenia wyższego. System egzaminów wstępnych sprzyja młodzieży z dobrych szkół średnich i z wysokim kapitałem kulturowym. Komercjalizacja szkolnictwa wyższego potwierdza i wzmacnia nierówności. Dysproporcje społeczne pogłębia deprywacja społeczno-kulturowa i ekonomiczna mniejszości romskiej. To wskazuje na brak korzystnych warunków dla rozwoju oraz równych możliwości uczniów w systemie szkolnictwa ogólnokrajowego. Szkoły bułgarskie borykają się z wieloma trudnościami, które są konsekwencją problemów społecznych kraju.

² *Proceedings of the NYEX Conference on Science Education of Gifted Students*. Ed. S. Verbić. Petnica: Publisher Petnica Science Center, 2008.

³ W Bułgarii aktualnie funkcjonują 22 szkoły artystyczne oraz 19 szkół sportowych. *Education in the Republic of Bulgaria 2012*. Sofia: National Statistical Institute, 2012.

⁴ 1% populacji uczniów bułgarskich uczęszcza w do szkół prywatnych szczebla podstawowego i średniego. Jest ich w całym kraju 69. *Education in the Republic of Bulgaria 2012...*

⁵ V. Milenkova: *Rola bułgarskich szkół elitarnych w procesie społecznej reprodukcji*. „Kultura i Edukacja” 2008, nr 2 (66).

Większość dzieci uczęszcza do szkół publicznych w rejonie swojego miejsca zamieszkania. Dla losów szkolnych tych uczniów ważna jest zatem oferta edukacyjna, jaką znajdują w swojej szkole.

Aktualne priorytety oświatowe w Bułgarii obejmują poprawę jakości kształcenia, wspieranie rozwoju indywidualnego uczniów, integrację kulturową poprzez promowanie talentów artystycznych, poszerzanie oferty zajęć pozalekcyjnych, naukę co najmniej dwóch języków obcych, a także wprowadzanie nowych programów nauczania. Ministerstwo Edukacji, Młodzieży i Nauki (MOMN) zatwierdziło nowe podręczniki. Bułgarski system oświatowy ma również za zadanie wdrażanie rekomendacji Unii Europejskiej w zakresie edukacji zdrowotnej, zawodowej, obywatelskiej, ekologicznej i technologii informacyjnych. Istnieją plany poprawy systemu kształcenia nauczycieli, przede wszystkim poprzez reorganizację praktyk zawodowych⁶.

Na politykę oświatową Bułgarii wpływają z jednej strony dyrektywy Wspólnoty Europejskiej, a z drugiej – wewnętrzne specyficzne kwestie związane z dekomunizacją szkolnictwa, dużą polaryzacją społeczną, niżem demograficznym, migracjami młodzieży (także tej uzdolnionej) do bogatych krajów Zachodu, porzucaniem szkoły, marginalizacją mniejszości etnicznych, informatyzacją szkół oraz niskimi wynikami uczniów w badaniach PISA i PIRLS (świadczącymi o niskiej jakości pracy szkół i motywacji nauczycieli).

Wśród akcentowanych zagadnień obszarem zainteresowań władz oświatowych, teoretyków i praktyków edukacyjnych w ciągu ostatnich kilkunastu lat jest praca z uczniami zdolnymi, czyli rozpoznawanie i wspieranie rozwoju talentów.

Mimo braku rozwiązań systemowych można wskazać na pewne praktyki edukacyjne, dające dobre efekty w zakresie troski o zdolnych. Sprzyjają im regulacje prawne. Od 1 stycznia 2004 roku obowiązuje Rozporządzenie Rady Ministrów Bułgarii w sprawie warunków i organizacji realizacji ochrony dzieci zdolnych (*Наредба за условията и реда за осъществяване на закрила на деца с изявени дарби*), wydane na podstawie art. 5 ust. 3 Ustawy o ochronie dzieci (*Закон за закрила на децата*). „Szczególna ochrona” przewidziana została w ustawie dla dwóch kategorii – dzieci z grup ryzyka oraz dzieci uzdolnionych w dziedzinie nauki, sztuki lub sportu. W artykule 2. Rozporządzenia wskazano na potrzebę tworzenia takiego systemu działań zapewniających rozwój uzdolnień dzieci, który zagwarantuje wsparcie finansowe i możliwości realizacji posiadanych potencjałów. Minister Kultury, Minister Edukacji, Młodzieży i Nauki oraz

⁶ Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006–2015 г.). www.minedu.government.bg/left.../nac_programa.html [20.09.2013].

Minister Sportu zobowiązani zostali do przygotowywania corocznych programów wspierania uczniów zdolnych. Programy obejmują różne formy i metody zaspokajania potrzeb uczniów zdolnych, w tym stypendia, działania promujące talenty, udział w krajowych i międzynarodowych konkursach oraz olimpiadach⁷.

Na określenie uczniów zdolnych w Bułgarii preferowany jest termin „dziecko posiadające wyraźnie widoczne talenty lub uzdolnienia” („деца с изявени дарби/таланта”)⁸. Kryteriami wyłaniania i klasyfikacji dzieci i młodzieży zdolnej są wyniki sprawdzianów uzdolnień lub potencjalnych zdolności oraz pomiar osiągnięć (dotychczasowe wyniki). Rozpoznawane są uzdolnienia psychomotoryczne, artystyczne i umysłowe (bez interpersonalnych/emocjonalnych). W praktyce nie wykorzystuje się obiektywnych metod identyfikacji uzdolnień. Uczniowie zdolni nie są zaliczani do grupy uczniów o szczególnych potrzebach edukacyjnych⁹. Wsparcie organizowane jest zarówno w szkołach, jak i placówkach pozaszkolnych. Prawo szkolne pozwala na realizowanie obowiązku szkolnego przez uczniów zdolnych w ramach tzw. szybkiej ścieżki, stwarzając możliwość przyspieszenia nauki.

Urzeczywistnianie założeń pedagogiki zdolności (*педагогика за надарените*) w praktyce wymaga działań i zmian w wielu obszarach jednocześnie. Różnorodność form i metod daje pedagogom, psychologom, nauczycielom i rodzicom uczestniczącym na co dzień w procesie kształcenia uczniów zdolnych możliwość indywidualizowania wsparcia.

Koła zainteresowań

W publicznych szkołach ogólnokształcących uczniowie mogą rozwijać swoje zainteresowania i zdolności na zajęciach fakultatywnych – szkolnych zajęciach pozalekcyjnych (kółkach zainteresowań). Szkoły uczestniczą w projektach, które mają na celu wspomaganie rozwoju uzdolnień. Na szczególną uwagę zasługują dwa programy państwowe: „Sukces” – *Szkoła samorealizacji i kształcenia w perspektywie europejskiej* („Успех” – *Училище*

⁷ Нр. Програма на мерките за закрила на деца с изявени дарби през 2012 година. http://www.mpes.government.bg/.../programa_darbi-2012.pdf [20.09.2013].

⁸ Wspieranie rozwoju uczniów zdolnych. *Specjalne rozwiązania stosowane w szkołach w Europie*. Tłum. E. Kolanowska. Warszawa: EURYDICE, 2008. www.eurydice.org.pl/sites/eurydice.org.pl/files/zdolny.pdf, s. 8 [dostęp: 14.10.2013].

⁹ Образователни политики за учениците в риск и за учениците с увреждания в Югоизточна Европа. Бългрия. Париж: Организация за Икономическо Сътрудничество и Развитие (OECD), 2007.

за себеутвърждаване и подготовка към европейски хоризонти) oraz „Троска o każdego ucznia” („С грижа за всеки ученик”).

Projekt „Sukces” jest częścią trzyletniego programu „Szkoła bardziej atrakcyjna dla młodych ludzi”, realizowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Projekt służy przede wszystkim zorganizowaniu uczniom czasu wolnego na terenie szkół i innych placówek edukacyjnych. Pomysł projektu ma u swoich podstaw przekonanie o potrzebie powrotu do bezpośredniej komunikacji między uczniami w klasie szkolnej i „wyprowadzenie” sieci społecznych tworzonych w cyberprzestrzeni do życia realnego. Kolejny cel jest związany z promowaniem zmian w zarządzaniu szkołami. Tworzenie projektów w szkołach powinno wyłonić najbardziej operatywnych dyrektorów i nowego typu przywódców edukacyjnych.

Zakłada się, że interesująca oferta zajęć pozalekcyjnych pozytywnie wpłynie na motywację uczniów do nauki szkolnej. Ponadto program pełni funkcje profilaktyki zachowań ryzykownych, zaburzeń w zachowaniu oraz agresji. Jednym ze wskaźników jego efektywności będzie zmniejszenie się liczby uczniów porzucających szkołę i spadek liczby zachowań agresywnych. Całkowity koszt projektu to prawie 100 mln lewów. Szacuje się, że docelowo w ciągu 3 lat obejmie on 500 tys. uczniów, uczestniczących w 15–20 tys. różnych zajęć pozalekcyjnych. Te liczby przekonują o dużej skali podjętych działań. Znaczenie projektu dla edukacji zdolnych wiąże się z finansowaniem kółek przedmiotowych, w czasie których nauczyciele mogą realizować programy wzbogacające lub rozszerzające¹⁰.

System olimpiad przedmiotowych

Jedną z form wsparcia dla uczniów zdolnych jest pomoc w przygotowaniu do udziału w konkursach i olimpiadach przedmiotowych. Temu celowi służy program krajowy „Троска o każdego ученик”, przyjęty przez Radę Ministrów Bułgarii w 2012 roku. Ma na celu podniesienie jakości kształcenia poprzez zróżnicowane wsparcie rozwoju zgodnie z indywidualnymi potrzebami. Na realizację programu przewidziano budżet w wysokości 2 mln lewów.

¹⁰ Warto zwrócić uwagę na pewne podobieństwo z sytuacją w Polsce. Organizowanie zajęć pozalekcyjnych stało się elementem rządowego programu „Zero tolerancji”, zaprezentowanego przez ministra Romana Giertycha 3 października 2006 roku. Podkreślono rolę tych zajęć w organizacji czasu wolnego uczniów oraz ich funkcje profilaktyczne. Fundusze unijne pozwoliły na odbudowę systemu zajęć pozalekcyjnych, służącego między innymi uczniom zdolnym. Również w naszym kraju zachęcano dyrektorów do inicjowania projektów.

Główne cele programu to zaplanowanie i przeprowadzenie dodatkowych zajęć:

- dla uczniów utalentowanych, uzdolnionych w różnych dziedzinach wiedzy, w postaci przygotowywania ich do udziału w konkursach i olimpiadach;
- dla uczniów zaniedbanych, w celu kompensacji ich deficytów rozwojowych i przeciwdziałania dalszym trudnościam;
- dla dzieci w klasach przygotowawczych, pomagając w osiągnięciu gotowości szkolnej, głównie poprzez naukę języka bułgarskiego.

W części dotyczącej wspierania zdolnych mogą uczestniczyć szkoły, których uczniowie w poprzednim roku szkolnym brali udział w konkursach lub olimpiadach przedmiotowych. Kwoty przyznawane na przeprowadzenie zajęć są pochodną dotychczasowych osiągnięć uczniów. Sposób naliczania dotacji na pracę ze zdolnymi pełni funkcję motywacyjną dla nauczycieli. Projekty zajęć są zatwierdzane i zgłaszane przez dyrektorów szkół i rady pedagogiczne.

W roku szkolnym 2012/2013 przeprowadzono w Bułgarii olimpiady i konkursy szkolne z 20 przedmiotów. Pewną specyfikę stanowią konkursy matematyczne i z nauk przyrodniczych dla uczniów gimnazjów profilowanych – lingwistycznych, przeprowadzane w języku angielskim i niemieckim. Laureaci olimpiad uzyskują prawo wstępu na wyższą uczelnię, na którą wymagany jest egzamin z przedmiotu olimpiady. Ponadto zwolnieni są z egzaminu maturalnego z oceną celującą. Laureaci konkursów na niższych szczeblach szkolnych uzyskują prawo wstępu do wybranych szkół średnich bez egzaminu. Otrzymują na świadectwie ocenę celującą. Uczniowie ci mogą również starać się o stypendium naukowe dla zdolnych, przyznawane na okres 1 roku. MOMN organizuje też krajowe konkursy dla uczniów szkół zawodowych osiągających wybitne wyniki w działalności praktycznej. Są to między innymi konkursy dla młodych księgowych, fryzjerów, stolarzy, rolników, cukierników, barmanów. W roku szkolnym 2013/2014 MOMN patronuje 7 konkursom międzynarodowym i 78 krajowym. Specjalne konkursy organizowane są dla uczniów z dysfunkcjami rozwojowymi. Bułgarscy uczniowie i studenci systematycznie uzyskują wysokie miejsca w światowych olimpiadach informatycznych i matematycznych. W Bułgarii dobrze oceniane są działania szkół w zakresie przygotowania utalentowanych dzieci do udziału w konkursach krajowych i międzynarodowych¹¹.

¹¹ D. Тодорина: *За надарените деца. Развитие на идеята за работа с надарените деца в педагогическата теория и практика*. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски”, 2009.

Kształcenie nauczycieli

W programach edukacji nauczycieli w Bułgarii treści dotyczące pedagogiki uczniów zdolnych są obecne od niedawna. Głównym ośrodkiem w dziedzinie przygotowywania nauczycieli do pracy z uczniami zdolnymi jest Południowo-Zachodni Uniwersytet im. Neofita Rylskiego w Blagoevgradzie. Na Wydziale Pedagogicznym jest realizowany autorski model kształcenia wypracowany przez profesor Dobrinkę Todorinę, weryfikowany eksperymentalnie od 2002 roku¹². Program studiów magisterskich „Pedagogika dzieci zdolnych” („Педагогика за надарени деца”) otrzymał akredytację do 2019 roku. Obejmuje dwa semestry zajęć dla absolwentów pedagogiki lub cztery semestry – dla absolwentów studiów niepedagogicznych.

Program przeznaczony jest dla studentów ceniących aktywność twórczą, kierujących się potrzebą wspierania utalentowanych uczniów. Kształcenie obejmuje następujące treści:

- Charakterystyka dzieci i młodzieży zdolnej.
- Charakterystyka zdolności, uzdolnień i talentu.
- Wychowanie i rozwój moralny uzdolnionych dzieci i młodzieży.
- Technologie edukacyjne i informacyjne w pracy ze zdolnymi.
- Rozwój ogólnych zdolności intelektualnych i specjalnych w dziedzinie sztuki i sportu w ramach zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych.
- Organizowanie środowiska edukacyjnego uzdolnionych dzieci i młodzieży.
- Poradnictwo pedagogiczne dla uzdolnionych uczniów i ich rodziców.
- Orientacja zawodowa i planowanie kariery zdolnych.

W trakcie studiów studenci nabywają następujące umiejętności:

- przeprowadzenia badań w celu identyfikacji uzdolnień, umiejętności i talentów;
- opracowania narzędzi do diagnozy i rozwoju zainteresowań, umiejętności, zdolności ogólnych i specjalnych;
- wdrażania procedur skutecznej pracy twórczej.

Absolwenci zyskują kompetencje do:

- opracowania oraz wykorzystania metod i technologii w diagnostyce, kształceniu i wspieraniu rozwoju uzdolnionych dzieci i młodzieży w szkole i przedszkolu, na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych, w zakresie języka, literatury, matematyki, nauk przyrodniczych, muzyki,

¹² <http://www.swu.bg/academic-activities/academic-programmes/masters-programmes/pedagogy/education-for-gifted-children.aspx> [20.09.2013]; D. Тодорина: *Технологичен модел за подготовка на бъдещите учители за работа с надарени деца*. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски”, 2009.

- plastyki, sportu, nowych technologii, wzornictwa, choreografii i innych;
- konstruowania indywidualnych programów edukacyjnych dla uczniów zdolnych oraz tworzenia sprzyjającego im środowiska edukacyjnego;
 - poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego dla uczniów i ich rodziców, dotyczącego kariery, rozwoju i przyszłości.

Program pozwala na ukształtowanie w studentach cech osobowościowych, potrzebnych podczas pracy z uczniami zdolnymi, ważnych w realizacji roli dydaktycznej nauczyciela oraz funkcji moderatora i mediatora. Absolwenci mogą być ekspertami oraz doradcami w sprawach uczniów zdolnych dla nauczycieli, pedagogów społecznych i szkolnych oraz wychowawców klas na wszystkich szczeblach edukacji i we wszystkich typach szkół. Mogą oni prowadzić dowolne zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne dla uczniów oraz lekcje uzupełniające (treningi, ćwiczenia itp.), być pomocniczymi nauczycielami w szkołach oraz instytucjach sportowych i artystycznych, konsultantami w instytucjach edukacyjnych i społecznych, poradniach zawodowych, różnych specjalistycznych ośrodkach dla zdolnych, mogą być pożądanymi specjalistami w działach firm i instytucji zajmujących się doбором kadr i zarządzaniem nimi.

Struktura programu kształcenia nauczycieli uczniów zdolnych realizowanego przez Todorinę obejmuje dwa moduły¹³:

I. Moduł teoretyczny:

1. Charakterystyka uczniów zdolnych i uzdolnionych:
 - system pojęć;
 - cechy charakterystyczne zdolnych;
 - mity i rzeczywistość dotyczące utalentowanych uczniów;
 - problemy uczniów zdolnych.
2. Identyfikacja dzieci zdolnych:
 - diagnozowanie cech i potrzeb dzieci;
 - metody diagnozowania;
 - zbiory metod rozpoznawania zdolności intelektualnych;
 - zbiory metod eksploracji specjalnych zdolności;
 - ustalanie cech sytuacji społecznej uzdolnionych dzieci.

¹³ P. Gramatikov, D. Todorina, M. Gramatikova: *Bulgarian Education's Reform and Strategy for Diagnostics of Gifted Children*. In: *Science Education. Models and Networking of Student Research Training under 21*. Ed. P. Csermely, K. Korlevic, K. Sulyok, 2007. <http://ebooks.iospress.nl/volume/science-education-models-and-networking-of-student-research-training-under-21> [14.10.2013]; D. Todorina: *Training of Pedagogy Specialists to Work with Gifted Children within the Bachelor's and the Master's Degree Levels*. In: *Proceedings of the NYEX Conference on Science Education of Gifted Students*. Ed. S. Verbić: Petnica Publisher Petnica Science Center, 2008.

3. Strategie i technologie na rzecz efektywnej pracy z uzdolnionych dzieci:

- historyczne źródła idei rozwoju talentów;
- uwarunkowania i prawidłowości rozwoju uczniów zdolnych;
- rodzinne oraz szkolne inhibitory i stymulatory w pracy z uczniem zdolnym.

Kwestie podejmowane w module teoretycznym są dobrze znane i opracowane w literaturze przedmiotu.

II. Moduł praktyczny:

Treści ujęte w tym module odpowiadają dokładnie trzem cyklom modułu teoretycznego. Studenci nabywają praktyczne umiejętności związane z identyfikacją i wspieraniem rozwoju dzieci i młodzieży z wybitnymi zdolnościami, wykorzystując poznane prawidłowości. Zajęcia mają formę ćwiczeń grupowych i indywidualnych. Wykorzystywane są metody interaktywne, studia przypadków, rozwiązywanie problemów, analiza biografii, gry dydaktyczne, symulacje i dramy, próbki badań empirycznych, konstruowanie indywidualnych programów nauczania, wykorzystanie nowych technologii, metoda projektów. Szkolenia są zróżnicowane w zależności od potrzeb studentów. Metodyka pracy ze zdolnymi obejmuje zbiór technik rozwijających twórcze myślenie, sposoby motywowania, techniki autokreacji, techniki aktywizujące, różne formy organizacji lekcji, różne formy zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, techniki pozwalające na rozwiązywanie i kompensowanie problemów społecznych lub emocjonalnych.

Nabywanie doświadczeń praktycznych studenci rozpoczynają od charakterystyk różnych przypadków, porównują modele teoretyczne z praktyką, ustalają osobliwości funkcjonowania ludzi zdolnych, analizują środowiskowe i edukacyjne uwarunkowania ich rozwoju, identyfikują wskaźniki uzdolnień, a także weryfikują mity na temat zdolności. Na zajęciach grupowych prezentowane są narzędzia do diagnozy zdolności ogólnych i uzdolnień. Następnie dokonuje się wyboru ucznia do badań: zbiera o nim informacje, gromadzi jego wytwory, sporządza charakterystykę socjopedagogiczną. Po przeprowadzeniu badań następuje interpretacja i analiza wyników. W konsekwencji powstaje profil ucznia zdolnego. Studenci porównują swoje doświadczenia i dokonują autoewaluacji własnych kompetencji. Do sporządzonych charakterystyk uczniów opracowane zostają zasady, strategie i technologie pracy. Ustalane są zasady, problemy, cele, techniki, formy i procedury; opracowywane programy indywidualne, scenariusze zajęć, metody ewaluacji wyników i oceny ucznia itp. Kolejne zajęcia ze studentami to indywidualne warsztaty: Jak należy zachowywać się podczas pracy z uczniem zdolnym? Jakie są najczęstsze błędy? Czego nie powinienem zrobić? Specjalizacja w zakresie pracy z uczniami zdolnymi obejmuje także zajęcia praktyczne w szkole

i instytucjach oświatowych. Szczególną formą weryfikacji wiedzy i umiejętności studentów są prace dyplomowe.

Rezultaty realizacji programu kształcenia studentów w zarysowanym kształcie na Wydziale Pedagogicznym w Blagoevgradzie dowodzą jego dużych walorów poznawczych i praktycznych oraz skuteczności zarówno w obszarze urzeczywistniania założeń pedagogiki zdolności, jak i kształtowania kompetencji nauczycieli oraz stymulowania ciągłego rozwoju zawodowego. Program ten umożliwia rozwój roli nauczyciela – od roli źródła informacji do roli koordynatora i doradcy¹⁴.

Uzupełnieniem działań związanych z rozbudową i modyfikowaniem programów kształcenia nauczycieli i pedagogów są prace związane z utworzeniem Centrum Diagnostyki i Rozwoju Dzieci i Młodzieży Wybitnie Uzdolnionych przy uniwersytecie w Blagoevgradzie. Takie Centrum pozwoliłoby na współpracę wszystkich instytucji i nauczycieli na wszystkich poziomach edukacji oraz gromadzenie doświadczeń praktycznych pedagogów zdolności. W innych uczelniach przygotowanie do pracy ze zdolnymi jest realizowane w ramach zajęć z różnych przedmiotów studiów. Tematyka dotycząca pracy z uczniami zdolnymi jest podejmowana na kursach organizowanych przez Instytuty Ustawicznego Kształcenia Zawodowego Nauczycieli w Sofii, Warnie i Starej Zagorze.

Diagnozowanie zdolności

W Bułgarii problemem jest brak przepisów regulujących diagnozowanie uczniów, brak dostępnych i standaryzowanych metodyk. W ustawodawstwie oświatowym prawnie uregulowana jest tylko diagnoza w edukacji początkowej. Od roku 2003/2004 wszystkie dzieci objęte są diagnozą gotowości szkolnej, która odbywa się w tzw. klasach przygotowujących do szkoły. Obowiązująca na tym etapie identyfikacja obejmuje osiągnięcia oraz rozwój dzieci i ma na celu:

- pomiar poziomu rozwoju dziecka i poziom opanowania treści edukacyjnych w różnych obszarach wiedzy;
- określenie gotowości szkolnej dziecka;
- informowanie rodziców o indywidualnym rozwoju dziecka;
- analizę porównawczą osiągnięć dzieci;
- ocenę przebiegu procesu adaptacji szkolnej;
- korektę działalności nauczyciela wobec ucznia¹⁵.

¹⁴ D. Todorina: *Training of Pedagogy Specialists...*

¹⁵ Типова длъжностна характеристика за длъжност учител в детската градина. МОХ 1998. <http://otgovori.info/dh/uchitel-detska-gradina.pdf> [20.09.2013].

W praktyce edukacji przedszkolnej nie ma jednolitej metody diagnozy gotowości szkolnej. Wykorzystywane są metody niestandardyzowane, opracowane przez różne zespoły badawcze, lub testy zagraniczne nienormalizowane w Bułgarii. Są to zwykle testy rozpoznające potencjał intelektualny i poznawczy dziecka z pominięciem rozwoju społecznego, emocjonalnego, wolicjonalnego i fizycznego. W codziennej praktyce diagnostyka nauczycielska jest „dydaktoometrią”. Tymczasem potrzeba umiejętności diagnozowania rozwojowego, klasyfikacyjnego czy kontekstowego staje się ważna z uwagi na wzrost populacji dzieci z zaburzeniami. Badacze bułgarscy przytaczają dane:

1. Wśród 50 bułgarskich dzieci 1 jest autystyczne.
2. 10% światowej populacji to osoby borykające się z dysleksją.
3. W praktyce wychowania jest rekordowa liczba dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – powiększają się liczba i obszary zaburzeń.
4. Wzrasta liczba uczniów nadpobudliwych.
5. Około 10% dzieci i młodzieży na całym świecie to uczniowie utalentowani¹⁶.

W bułgarskich szkołach rozpoznawanie zdolności uczniów znajduje się w zakresie obowiązków doradców pedagogicznych (*педагогическият съветник*)¹⁷. Ich zadania wiążą się przede wszystkim z mediacją w relacjach między uczniem a systemem szkolnym, zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych. Doradca podejmuje działania zgodnie ze specyfiką i poziomem szkoły. Diagnoza dotyczy następujących obszarów:

- diagnoza początkowa potencjału uczniów, w różnych stopniach i etapach nauki (głównie progach szkolnych, czyli w klasach I, V i IX);
- diagnozowanie trudności intelektualnych, osobistych i behawioralnych;
- identyfikacja uczniów uzdolnionych i uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
- diagnostyka orientacji szkolnej i zawodowej uczniów.

Doradca pedagogiczny służy indywidualnymi lub zbiorowymi konsultacjami dla uczniów, rodziców i nauczycieli, pośredniczy w sytuacjach trudnych, kształtuje pozytywne postawy i umiejętności uczniów. Doradca pedagogiczny jest zatrudniany w szkołach, do których uczęszcza minimum 500 uczniów. W praktyce często zadania doradcy są przydzielane nauczycielom przedmiotowym, uzupełniając limit godzin brakujących im

¹⁶ М. Тимчев, В. Петров: *Диагностични компетентности на детския учител (електронни варианти, възможности за обработка и интерпретация на данните)*. В: *Учителят: призвание, компетентност, признание*. Ред. Г. Каменова. София: Софийски Университет „Св. Климент Охридски”, Департамент за Информация и Усъвършенстване на Учители, 2011.

¹⁷ www.csd.bg/fileSrc.php?id=848 [20.09.2013].

do pensum albo w ramach godzin nadliczbowych. W takich warunkach niemożliwe jest podejmowanie specjalistycznych interwencji. Jedynie co trzecia szkoła zatrudnia specjalistów – psychologa, pedagoga szkolnego, doradcę zawodowego lub doradcę pedagogicznego. W praktyce zatem rozpoznanie potencjałów uczniów zależy od kompetencji jego nauczycieli przedmiotowych.

Problemy diagnostyki pedagogicznej są jednymi z najważniejszych zagadnień związanych zarówno z przebiegiem, jak i optymalizacją procesu edukacyjnego. Umiejętności diagnostyczne nauczycieli stają się w Bułgarii jednym z głównych aspektów ich przygotowania zawodowego. Te kompetencje pomagają rozwinąć samodzielną i krytyczną postawę wobec badań naukowych i praktyki pedagogicznej oraz w realizacji własnej działalności praktyczno-badawczej i diagnostycznej¹⁸.

Pomocna w działaniach diagnostycznych nauczycieli bułgarskich jest seria sześciu podręczników *Wybrane metody pedagogicznej i psychologicznej diagnostyki* (*Избрани методи за педагогическа и психологическа диагностика*) autorstwa Iwana Iwanowa z uniwersytetu w Szumen, *Методики за изследване качествата на личността, Методики за изследване на групата и колектива, Методики за изследване на междуличностните отношения, Методики за изследване на потребностите, мотивите и ценностните ориентации, Методики за изследване на учителя, Методики за изследване на функционалните състояния*.

Diagnoza stanowi nieodzowny element programu kształcenia nauczycieli do pracy z uczniami zdolnymi. Todorina rekomenduje następujące metody: obserwację zachowań i wytworów uczniów, testy, skale ocen, ankiety, eksperymenty pedagogiczne, metodę sędziów kompetentnych. Na potrzeby kształcenia nauczycieli opracowano zestawy wskaźników do identyfikacji zdolności i uzdolnień uczniów w różnym wieku. Wśród najważniejszych kwestii teoretyczno-praktycznych wymagających rozwiązania w najbliższym czasie autorka umieszcza przygotowanie publikacji metodycznych dla nauczycieli na temat diagnozowania zdolności. Z badań Todoriny wynika, że tylko 12,5% studentów różnych kierunków nauczycielskich i pedagogicznych oraz podobnie liczna grupa pracujących nauczycieli potrafi rozpoznać zdolności i uzdolnienia uczniów¹⁹.

Diagnoza nauczycielska pełni funkcję diagnozy wstępnej, przesiewowej. Może być punktem wyjścia do dalszej diagnozy – specjalistycznej.

W roku szkolnym 2007/2008 przywrócono w Bułgarii po 40 latach krajowy egzamin maturalny, który stopniowo zastępuje egzaminy na studia. Sukcesywnie wprowadzane są egzaminy na innych szczeblach szkol-

¹⁸ И. Иванов: *Педагогическа диагностика*. Шумен: Унив. Издателство „Еп. Константин Преславски”, 2006.

¹⁹ D. Тодорина: *Технологичен модел...*

nictwa. Wyniki egzaminów zewnętrznych stają się dodatkowym wskaźnikiem w diagnozie uczniów zdolnych i pozwalają na monitorowanie losów edukacyjnych uczniów.

Bibliografia

- Education in the Republic of Bulgaria 2012*. Sofia: National Statistical Institute, 2012.
- Giza T.: *Bułgarski system szkolny-aktualne problemy i kierunki zmian*. Referat wygłoszony na sympozjum naukowe „Od szkoły tradycyjnej do przyszłej szkoły skoncentrowanej na uczniach”. Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, w dniach 10–11.06.2013, Kraków.
- Giza T.: *Praca z uczniem zdolnym w Bułgarii*. W: *Uczeń zdolny i jego edukacja. Koncepcje. Badania. Praktyka*. Red. M. Jabłonowska. Warszawa: Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2013.
- Gramatikov P., Todorina D., Gramatikova M.: *Bulgarian Education's Reform and Strategy for Diagnostics of Gifted Children*. In: *Science Education: Models and Networking of Student Research Training under 21*. Eds. P. Csermely, K. Korlevic, K. Sulyok, 2007. <http://ebooks.iospress.nl/volume/science-education-models-and-networking-of-student-research-training-under-21> [14.10.2013].
- <http://www.swu.bg/academic-activities/academic-programmes/masters-programmes/pedagogy/education-for-gifted-children.aspx> [20.09.2013].
- Milenkova V.: *Rola bułgarskich szkół elitarnych w procesie społecznej reprodukcji*. „Kultura i Edukacja” 2008, nr 2 (66).
- Proceedings of the NYEX Conference on Science Education of Gifted Students*. Ed. S. Verbić. Petnica: Publisher Petnica Science Center, 2008.
- Todorina D.: *Training of Pedagogy Specialists to Work with Gifted Children within the Bachelor's and the Master's Degree Levels*. In: *Proceedings of the NYEX Conference on Science Education of Gifted Students*. Ed. S. Verbić. Petnica: Publisher Petnica Science Center, 2008.
- Wspieranie rozwoju uczniów zdolnych: specjalne rozwiązania stosowane w szkołach w Europie*. Przeł. E. Kolanowska. Warszawa: EURYDICE, 2008. www.eurydice.org.pl/sites/eurydice.org.pl/files/zdolny.pdf [dostęp: 14.10.2013].
- www.csd.bg/fileSrc.php?id=848 [20.09.2013].
- Иванов И.: *Педагогическа диагностика*. Шумен: Унив. Издателство „Еп. Константин Преславски”, 2006.

Наредба за условията и реда за осъществяване на закрила на деца с изявени дарби. http://mc.government.bg/files/110_naredbata.doc [20.09.2013].

Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006–2015 г.). www.minedu.government.bg/left.../nac_programa.html [20.09.2013].

Национална програма „С грижа за всеки ученик“ http://www.minedu.government.bg/left_menu/projects/ [20.09.2013].

Образователни политики за учениците в риск и за учениците с увреждания в Югоизточна Европа. България. Париж: Организация за Икономическо Сътрудничество и Развитие (OECD), 2007.

Програма на мерките за закрила на деца с изявени дарби през 2012 година. http://www.mpes.government.bg/.../programa_darbi-2012.pdf [20.09.2013].

Проект Успех. <http://www.uspeh.mon.bg> [20.09.2013].

Тимчев М., Петров В.: *Диагностични компетентности на детския учител (електронни варианти, възможности за обработка и интерпретация на данните)*. В: *Учителят: призвание, компетентност, признание*. Ред. Г. Каменова. София: Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, Департамент за Информация и Усъвършенстване на Учители, 2011.

Типова длъжностна характеристика за длъжност учител в детската градина. МОН 1998. <http://otgovori.info/dh/uchitel-detska-gradina.pdf> [20.09.2013].

Тодорина Д.: *За надарените деца. Развитие на идеята за работа с надарените деца в педагогическата теория и практика*. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски“, 2009.

Тодорина Д.: *Технологичен модел за подготовка на бъдещите учители за работа с надарени деца*. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски“, 2009.

Teresa Giza

Supporting the development of students' talents in schools in Bulgaria – trends

Summary: The subject of analysis are selected activities aimed at identification and development the students' talents in generally accessible schools in Bulgaria. In particular – changes that are currently taking place under the impact of new legal regulations on the organization of extra-curricular activities and subject olympiads and innovation in preparing teachers to work with gifted and talented students. The objective of the article is analysis the issues of the development of human potential from the perspective of selected educational actions. International comparative studies show that, in the school systems of different countries, similar sets of methods, forms of work and care for talented

students are used. The differences are the result of cultural dissimilarities, the dominant ideologies of education, educational traditions, capabilities of financing the activities, competencies and motivations of teachers.

Key words: gifted pupil, diagnosis, teacher education, extracurricular activities, subject olympiads

Teresa Giza

Die Förderung der Entwicklung von begabten Schülern in bulgarischen Schulen – die Veränderungsrichtungen

Zusammenfassung: Zum Gegenstand der Analyse werden einige auf Identifizierung und Entfaltung der begabten Schüler in öffentlichen Schulen in Bulgarien orientierten Maßnahmen. Die Verfasserin befasst sich im Besonderen mit den dort heutzutage infolge der neuen Regelungen im Bereich der Organisation von Veranstaltungen außerhalb des Unterrichts und der Olympiaden in verschiedenen Schulfächern stattfindenden Veränderungen und mit den innovativen Formen der Lehrarbeit mit begabten Schülern. Sie beabsichtigte, das Thema Entfaltung der menschlichen Fähigkeiten mit Rücksicht auf ausgewählte Bildungsmaßnahmen zu betrachten. Internationale vergleichende Forschungen beweisen, dass in den in verschiedenen Ländern geltenden Schulsystemen bei der Arbeit mit begabten Schülern ähnliche Methoden und Formen verwendet werden. Die Unterschiede folgen aus Kulturverschiedenheit, dominanten Bildungsideologie, Bildungstradition, Kompetenzen und Motivation der Lehrer und finanziellen Mitteln.

Schlüsselwörter: begabter Schüler, Beurteilung, Lehrerbildung, Veranstaltungen außerhalb des Unterrichts, Olympiaden in verschiedenen Schulfächern